Марина Івасюта

СВІТ УКРАЇНСЬКИХ СИМВОЛІВ

Рец. на монографію: **Кононенко В. І. Символи української мови**
(Київ – Івано-Франківськ : видавництво Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – 440 с.).

Історія мовознавства демонструє різні шляхи й методи дослідження мови у зв'язку з новими завданнями, що випливають з теоретичних чи практичних проблем суспільства. Увага до проблем національного самоусвідомлення і самовираження стимулює пошуки різних підходів до слова як скарбниці національних конотацій, адже національна своєрідність того чи того народу ословлена передусім в етнокультурній лексиці, яка найяскравіше виражає шляхи духовного розвитку етносу. Саме ці питання входять до кола наукових зацікавлень В. Кононенка – відомого українознавця, доктора філологічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України, іноземного члена Російської академії освіти, заслуженого діяча науки і техніки, що опрацьовує проблеми української мови – її лексикону, граматики, семантики і фразеології. Віталій Іванович – автор фундаментальних праць з української етнолінгвістики і лінгвокультурології: „Концепти українського дискурсу" (2004), „Мова в контексті культури" (2008), „Текст і смисл" (2012), посібника для студентів вищих навчальних закладів України з нової навчальної дисципліни „Українська лінвокультурологія" (2008).

Чи не найвагомішим здобутком в українській лінгвістичній науці кінця XX ст. у галузі дослідження українських мовних символів стала праця В. Кононенка „Символи української мови" (1996), оскільки вивчення національно-культурних особливостей української мови завжди було важливим аспектом з'ясування самобутності українців, самовизначенням нації і її утвердженням у світовій спільноті. Уперше в українському мовознавстві було здійснено власне лінгвістичний аналіз символів на матеріалі української художньої літератури, записів усної народної творчості та словників української мови. В. Кононенко у своїй праці врахував онтологічний, етнологічний, психолінгвістичний та стилістичний аспекти символу, визначив семантичне поле слів-символів, виокремив найбільш поширені групи словесних символів, зважаючи на їх контекст і функціонування. Учений вдало зауважив, що мовне дослідження символів хоча і спирається на дослідження у галузях семіотики, літературознавства, фольклористики тощо, та не збігається з ними: „В основі мовознавчих студій лежить з'ясування природи мовних символів, вивчення процесів їх формування і дальших семантичних трансформацій, особливостей їх функціонування в тексті, а в ширшому плані – визначення закономірностей структурування смислів через пізнання розумової діяльності, створення мовної картини світу засобами символізації" [с. 23].

За останнє десятиліття XX ст. і в перші роки XXI ст. з'явилося чимало досліджень українських вербальних символів у різних аспектах, проте уніфікованого підходу до тлумачення цього мовного явища, а тим більше – ґрунтовної праці з проблем української лінгвістичної символіки, зокрема її формування і функціонування, в українському мовознавстві не було. Тому актуальним стало друге видання праці В. Кононенка „Символи української мови", доопрацьоване і перероблене.

Автор зберіг чітку структуру роботи видання 1996 року – 3 розділи: „Символ як категорія мислення і мови", „Семантична структура слів-символів", „Словесний символ і текст". Працю доповнюють покажчик слів-символів, література та словники, якими послуговувався науковець, покажчик імен авторів.

У новому виданні В. Кононенко багато уваги приділяє лінгвокультурологічному аспектові дослідження слів-символів. Автор „Української лінгвокультурології" (2008) впевнено переконує читача, що вивчення лінгвістичних символів нерозривно пов'язане з дослідженням ментально-культурних процесів і категорій національної психіки, з мовними і позамовними чинниками. В. Кононенко подає усі відомі у світовій культурній практиці словники символів, серед них й українські, загострюючи увагу на тому, що тлумачні словники української мови, на жаль, переважно не фіксують символічних значень реєстрових слів.

У першому розділі мовознавець глибоко аналізує проблеми вивчення словесної символіки, зокрема символічне трактування Біблії, праці Г. Сковороди, В. фон Гумбольдта, М. Костомарова, О. Потебні, символ у теорії психоаналізу З. Фройда та К.-Г. Юнга, дослідження С. Аверинцева, Е. Касірера, О. Лосєва, К. Леві-Стросса. В. Кононенко демонструє блискучі знання філософських, культурологічних, літературознавчих праць, що дає змогу робити ґрунтовні висновки щодо явища символу. Науковець гостро критикує позицію автора російського „Словаря международной символики и эмблематики" В. Похльобкіна щодо випадковості формування української символіки під впливом певних політичних потреб, доводячи, що українців не можна відмежовувати від загальнослов'янського символічного фонду й обходити проблему національної інтерпретації різних символів.

У новому виданні „Символів української мови" В. Кононенко звертається до питання *смислу*, який порушив в „Українській лінгвокультурології". Якщо у виданні 1996 року автор говорив про символічне значення і компоненти символічного значення, то у сучасному обґрунтовує й використовує терміни *символічний смисл* і *компонент символічного смислу* як найбільш адекватні одиниці семантичного опису словесних символів, оскільки *смисл* можна розглядати і як реалізацію одного зі значень, і як, що важливо для категорії лінгвістичного символу, текстове розуміння, адже символ формується контекстом. Крім того, науковець здійснює аналіз слів-символів, відділяючи їх від слів-не-символів, застосовуючи актуальний сьогодні *фреймовий* метод.

Для лінгвістичної інтерпретації В. Кононенко визначає ознаки символу, до яких зараховує: знаковість („конкретна ідея реалізується в знакові, пов'язаному із свідомою думкою, що стоїть за ним" [с. 52]); умовність його існування (важливу роль у процесі символізації відіграє культурне тло, рівень освіченості, розумові здібності, уявлення й інтуїція індивіда); образність („що здебільшого сприймається як загальнонаціональне явище, осмислюється спільнотою на ґрунті одного й того самого колективного досвіду, викликає близькі асоціативні й оцінні характеристики" [с. 49]); умотивованість слова-символу словом-не-символом з урахуванням як позамовних, так і лінгвістичних чинників [с. 49]); багатозначність („Багатозначний характер символічного наповнення слів знаходить реалізацію в системі властивих кожному з них семантичних компонентів" [с. 52]); наявність аксіологічного, оцінного значення („більшість слів-символів уживається як важливий засіб характеризації, створення позитивного чи негативного поля" [с. 63]); національну специфіку („...категорія символу виявляє свій зміст у плані встановлення національних, культурних, соціальних, релігійних та інших чинників, що й визначають його розуміння всіма членами соціуму" [с. 53]; „...у своїй більшості символи породжені власне національною космогонією, народним світосприйняттям" [с. 54]; „Словесна символіка народу виступає важливим чинником творення національно-культурної картини світу..." [с. 56]).

Важливо, що В. Кононенко порушує питання про витоки українських символів. Науковець, аналізуючи сучасні праці в галузі симвології, вбачає джерела формування символів у язичництві, міфотворчості праукраїнців, в органічних зв'язках з біблійними образами, західноєвропейською традицією, літературою романтизму тощо. Суперечливою, на думку автора, є проблема запозичень символів, зокрема тих, що відтворюють смисл загальнолюдських понять: хоча вони „знаходять спільне виявлення в словесно-предметній сфері багатьох мов, неодмінно „пропускаються" через систему народних уявлень і асоціацій, здобувають виразні національні ознаки" [с. 56].

Мовознавець аналізує різні класифікації слів-символів, зокрема такі, як: універсальні, специфічні, випадкові, міфологічні, первісні, традиційні, архетипні, колективні, індивідуальні, релігійні, ліричні та інші типи символів (на це вказували й автори „Словника символів" (1996)), проте зазначає, що така класифікація не є одномірною, тому більш виправданою в лінгвістичному плані є таксономія, побудована на тематичному принципі, якої він і дотримується.

Слушною є думка В. Кононенка розрізняти слова-символи за рівнем символізації: 1) слова-символи, що знайшли широке розуміння всіма членами певної національної спільноти, їх легко відрізняють у цьому значенні в контексті різного стильового призначення, послідовно використовують як символи в художніх творах протягом достатньо тривалого періоду; 2) слова, які можуть сприйматися як символи з урахуванням їх уживання в обмеженому мовленнєвому середовищі, у тій чи іншій соціальній групі; їхнє використання зумовлене фоновими знаннями людей певного соціального об'єднання; 3) слова, що їх лише за умов конкретного вузького

вживання усвідомлюють як символи; таке функціонування зумовлене авторською волею [с. 61]. Зауважує вчений і про існування слів-символів, що відбивають культурно-регіональні й етнічні особливості і сприймаються з більшою або меншою вірогідністю жителями інших регіонів і народом загалом, наприклад, слово *смерека* має смисл привабливості і краси для жителів карпатського регіону [с. 62].

В. Кононенко не обходить увагою і важливу у мовознавстві проблему співвідношення слова, знака, образу і символу, символу й емблеми. У новому виданні науковець доповнює цю проблематику і питанням відношення *символ – концепт*, оскільки розширене розуміння символу не може не пов'язувати символізований предмет із тими чи іншими узагальненими поняттями, тобто підводити його під той чи інший концепт.

На підставі глибоких і ґрунтовних теоретичних досліджень автор проводить спостереження над слововживанням образних компонентів тексту, визначаючи смислові компоненти слова-образу.

У другому розділі В. Кононенко, слідуючи принципу таксономії, виокремлює: архетипні слова-символи (*вогонь* і пов'язані з ним *червона калина, свічка; вода, криниця, джерело; кров; коло*), словесні символи-міфологеми (*домовик, русалка, відьма, берегиня, упир, чорт*), біблійні слова-символи (*ангел, Бог, Богоматір, Христос, апостол, пророк, диявол, хрест, храм, собор, голгофа, Содом і Гоморра*), космогонічні слова-символи (*земля, сонце, місяць, зоря*), довкілля в словах-символах (*степ, ліс, гай, бір, діброва, гора, скеля, пустеля, річка, берег, болото, камінь, пісок, дорога, шлях, дим*), символи-назви явищ природи (*вітер, буря, грім, блискавка, хмара, дощ, веселка, туман, сніг, мороз*), рослинні слова-символи (*дерево, зілля, калина, верба, тополя, вишня, дуб, явір, осика, терен, соняшник, квітка, барвінок, васильки, мак, волошки, любисток, трава, м'ята, рута, полин, бур'ян, реп'ях, лобода, кропива, зів'яле листя, билина, пшениця, жито, овес, просо, гречка*), орнітологічні слова-символи (*крило, птах,зозуля, ворона, ворон, галка, голуб, голубка, орел, соловей, лебідь, лебідка, ластівка, сокіл, сова, лелека, чорногуз, чайка, півень*), символізацію анімалістичних назв (*соболь, куниця, вовк, ведмідь, лисиця, лис, заєць, їжак, кінь, корова, віл, бугай, собака, свиня, вівця, баран, ягня, козел, коза, риба, жаба, змія, змій, гадюка, вуж, бджола, оса, муха*), антропологічні слова-символи (*мати, козак, коса, чуб, вуса, око, ніс, губа, брова, серце, сльоза*), символізацію предметних назв (*хата, поріг, рушник, вишита сорочка, шаровари, золото, срібло, срібло-злото, намисто, вінок, коса, плуг, шабля, меч, люлька, хліб, сіль, гарбуз, сало, ковбаса, борщ, вареники, галушки, мед, часник, цибуля, перець, зерно, яйце*) та символізацію абстрактних назв (*душа, доля, сон, думка*). Позитивно те, що автор доповнив матеріали видання 1996 року контекстами не досліджуваних раніше авторів – Г. Барвінок, Б. Рубчака, Р. Лубківського, П. Ніщинського, М. Упеника, В. Крищенка, С. Олійника, В. Шевчука, М. Кічури, Д. Загула, В. Кулика, П. Глазового, В. Коржа, П. Перебийноса, К. Гордієнко, К. Мотрич та ін.

Логічний, чіткий і добре структурований алгоритм аналізу символічної одиниці: автор називає слово-поняття, з'ясовує його значення для українців, проводячи паралелі з українськими фольклором і традиціями, із здобутками світової культури, далі у якнайширших контекстах показує вживання названого слова-поняття, визначаючи основні компоненти символічного смислу.

У третьому розділі В. Кононенко наводить низку власних окремих публікацій про словесний символ у художньому тексті, яка доповнює матеріали другого розділу з погляду використання авторських слів-символів.

Список літератури та словників показує глибоку обізнаність автора як із найдавнішими, так і з сучасними працями про дослідження символу в різних аспектах.

Перевидання монографії В. Кононенка „Символи української мови", безсумнівно, є вагомим внеском у сучасну українську симвалогію і, безперечно, становить теоретичну базу для освоєння складної проблеми семантичних трансформацій слів, відкриває широкий простір для дискусій серед фахівців. Гадаємо, працю із зацікавленням сприйняли і наукова спільнота, і всі, небайдужі до таємниць українського слова.